

EVOLUȚIA REȚELEI DE ORAȘE ÎN TRANSILVANIA MEDIEVALĂ

Paul Niedermaier

Cunoașterea evoluției rețelei de orașe contribuie la explicarea unor fenomene foarte diferite ale trecutului, la înțelegerea legității unei serii întregi de procese. Abordarea acestui subiect face însă necesară precizarea, de la bun început, a trei aspecte:

1. **Distanțele între diferitele centre.** Pe lângă parametrii geografici esențiali habitatului uman, rețeaua orașelor a fost influențată decisiv de distanța care se putea parcurge într-o zi; mergând călare, în condiții normale, aceasta era de circa 60 km. Ca o etapă de drum, de la un punct de repaus la altul, precum și sub forma jumătății din această distanță etalonul era important și pentru dimensionarea unor unități administrativ-teritoriale. Rază este atestată, la începutul secolului al XIV-lea, pentru hotarele centrelor miniere Baia Mare și Baia de Arieș (se vorbește de „unius et dimidiae rastae“ = 3 mile de Buda = aproximativ 25 km)¹.

2. **Definiția noțiunii de oraș**, importantă în acest context, este extrem de dificilă, depășind însă cu mult cadrul articolului de față. Dincolo de „mănunchiul de criterii“, la care a recurs cercetarea modernă², este cert că sub noțiunea de „oraș“ s-au înțeles în perioade diferite, genuri deosebite de localități. Pentru noi sunt importante nu numai modurile de desemnare ale localităților în diferite categorii de documente, ci și instituții, fortificații etc.

3. **Criza agrară din secolele XIV—XVI**, care explică multe fenomene ale dezvoltării orașelor, ajută și la o etapizare a evoluției rețelei lor. Ea este dovedită pentru Europa Centrală și de Vest, iar pentru existența ei pe teritoriul României pledează o serie de fapte³. Dacă se ia această criză în calcul, rezultă ca decisivă pentru apariția centrelor economice, perioada dintre anii 1350 și 1550.

Particularitățile rețelei orașelor transilvănene indică cristalizarea structurii ei în mai multe etape, caracterizate prin fenomene specifice.

I. Perioada creării unor centre zonale

La începutul intervalului analizat nu se poate vorbi de o cultură urbană; în schimb, au existat, desigur, preocupări pentru realizarea unor centre politico-organizatorice — constituite mai întâi doar de cetăți, dar

¹ DIR, C, XIV/IV, 674—675; F. ZIMMERMANN, C. WERNER, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I, Sibiu, 1892, p. 396.

² Vezi, de exemplu: H. STOOB, *Forschungen zum Städtewesen in Europa*, Köln-Wien, 1970, p. 20—32, 115—118.

³ Vezi: P. NIEDERMAIER, *Raportul între sat și oraș în lumina crizei agrare medievale*, în: *AIICN*, XXXI, 1992, p. 151—155; idem, *Siebenbürgische Städte...*, București, Köln-Wien, 1979, p. 211—216.

ulterior și de așezări cu un profil aparte. Este normal ca amplasamentul acestora să fi ținut seama de extinderea zonelor mai dens locuite. În condițiile unei densități relativ reduse a populației — cum rezultă ea din cercetările lui Ștefan Pascu⁴ — este normal să fi fost locuite mai dens îndeosebi zonele avantajate climatic din vestul Transilvaniei⁵; este vorba în special de regiunea din dreptul Câmpiei Transilvaniei și de partea dinspre sud-vest a depresiunii. Aici se găsesc cele două centre medievale, care par să aibă o vechime maximă: Dăbâca și Alba Iulia. Distanța între ele este de aproximativ 130 km (deci de două zile) iar la mijloc, între ele, se găsește Turda.

La amplificarea rețelei centrelor administrativ-teritoriale inițiale s-au putut folosi anumite cetăți, care vor fi fost realizate mai întâi legat de ocne — extrem de importante la începutul evului mediu. Noile reședințe ale comitatelor s-au găsit tot în fâșia dens locuită din partea de vest a depresiunii, la marginea Câmpiei Transilvaniei. În afară de Turda, este vorba de centrele Dej și Cluj (fiind probabilă și o anumită tendință de înlocuire a unor centre mai vechi, perechea localităților Oradea — Cluj constituia alternativa nouă la perechea localităților timpurii Biharea — Dăbâca). Distanțele între toate acestea sunt de circa 35 km, dar cum Dăbâca își pierde relativ repede din însemnătate, devin mai importante distanțele Cluj — Dej=70 km, Cluj — Turda=31 km și Alba Iulia — Turda=65 km.

Unei alte concepții îi aparține realizarea celorlalte două așezări-reședințe de comitate — Hunedoara și Cetatea de Baltă — a căror înființare presupune o populație densă și în afara fâșiei celei mai propice habitatului. Prin ele se structurează partea de sud a depresiunii, unde Alba Iulia a rămas, datorită funcțiilor multiple, un centru mai important. Față de Alba s-a amplasat Cetatea de Baltă la 65 km iar Hunedoara — în funcție de factorii geografici — ceva mai departe, la aproape 80 km.

La înființarea mai recentă a scaunelor — denumite inițial și comitate, considerate deci ca niște comitate mai mici — centrele majore au fost amplasate, efectiv, în funcție de aceiași parametri; distanța Dej — Bistrița este de vreo 60 km, distanța Alba Iulia — Sibiu era ceva mai mare de 65 km. La o nouă delimitare a teritoriilor s-a recurs la forme mult mai închegate decât ale vechilor comitate, cu raze de aproximativ 15 km. Între centrele acestora au rezultat, implicit, distanțe de vreo 30 km sau egale cu un multiplu al acestei valori, care se regăsesc peste tot⁶. Și între centrele mai noi — ates

⁴ ȘT. PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1972, p. 154—159.

⁵ P. NIEDERMAIER, *Zur Siedlungsgeographie und Siedlungsgeschichte Siebenbürgens* în *ZSLK*, 11, 1988, nr. 2.

⁶ Iată o serie de trasee: Sibiu — Sebeș=51 km, Sebeș — Orăștie=38 km; Sibiu — Nocrich=32 km, Nocrich — Sighișoara=cca. 59 km pe drumul vechi; Sibiu — Cincu=60 km prin Marpod; Cincu — Rupea=49 km; Rupea — Brașov=68 km; Sibiu — Mediaș=55 km; Mediaș — Târgu Mureș=65 km prin Zagăr; Târgu Mureș — Reghin=32 km; Reghin — Bistrița=71 km; Mediaș — Sighișoara=32 km; Sighișoara — Rupea=55 km; Sibiu — Brașov=125 km — pe vechiul drum.

tate prin afirmația regelui din 1427 că în fiecare scaun există un oraș privilegiat⁷ — pot fi regăsite aceleași distanțe⁸.

Fragmentarea distanțelor mai mari a generat și ea, automat, apariția unor centre de importanță mai redusă, la mijlocul drumului, cum este Făgărașul între Sibiu și Brașov, Aiudul între Alba Iulia și Turda.

II. Apariția elementelor specifice urbane

După cum s-a arătat deja, în cazul majorității centrelor zonale nu a fost vorba de orașe propriu-zise — în înțelesul perioadei respective. Localitățile în cauză au avut însă, în unele privințe, un rol care mai târziu a revenit urbiilor. Funcția centralizatoare a trecut ulterior, în parte, asupra altor localități, respectiv s-a păstrat doar la un număr mai restrâns dintre vechile centre, procesul fiind legat de însăși apariția culturii urbane.

Prima localitate desemnată în secolul al XIII-lea ca „oraș“ era, firește, centrul ecleziastic principal — Alba Iulia — adică o localitate în care existau o serie de instituții deosebit de importante. După atestările secolelor X—XI, mai puțin concludente în contextul apariției unei culturi urbane, sediul episcopiei Transilvaniei apare ca „*civitas*“ nu numai în cronicile legate de prima invazie mongolă, ci și într-un document regal din 1282⁹.

Instituții caracteristice orașelor au existat, izolat, deja destul de timpuriu și în alte localități. În această categorie intră casele de beghine semnalate la 1235 în Sibiu și Brașov. Dar existența unui număr însemnat de instituții urbane, de astă dată cu caracter economic, este atestată mai întâi pentru un centru minier, Rodna, și anume într-un document din 1292¹⁰. Ori, desemnări ca „*civitas*“ există în acest caz în cronicile deja dinaintea primei invazii mongole¹¹ iar într-un document oficial, al voievodului Transilvaniei, tocmai din 1292¹².

Cea de-a treia localitate desemnată ca „*civitas*“ într-un document voievodal al secolului al XIII-lea, anume în 1297, a fost Turda¹³. Datorită ocnelor de acolo, localitatea era constituită deja în secolul al XIII-lea dintr-o

⁷ K. SZABÓ, *Székely oklevéltár*, I, Cluj, 1872, p. 123; II, Cluj, 1876, p. 145.

⁸ Dăm exemplul scaunelor secuiești, ale căror centre sunt, în parte, mai recente: Târgu Mureș — Odorheiu Secuiesc = cca. 90 km; Sighișoara — Odorheiu Secuiesc = 64 km; Odorheiu Secuiesc — Miercurea-Ciuc = 51 km; Miercurea-Ciuc — Gheorgheni = 54 km; Miercurea-Ciuc — Sfântu Gheorghe = 65 km; Miercurea-Ciuc — Târgu Secuiesc = cca. 60 km pe drumul cel mai scurt, Târgu Secuiesc — Sfântu Gheorghe = 35 km; Sfântu Gheorghe Brașov = 32 km.

⁹ *DIR*, C, XIII/II, p. 239. Atestarea se datorează, desigur, instituțiilor amintite mai sus, dar și cadrului construit aparte, la care contribuiau și vechile construcții romane. Menționăm că, pentru Sibiu, care era doar sediul unei prepozituri, desemnarea ca „*civitas*“, apare doar în cronicile în legătură cu evenimentele de la 1241.

¹⁰ *DIR*, C, XIII/II, p. 382—383. Caracterul aparte al acestui centru îl dovedește și atestarea, tocmai pentru această localitate, a unui drept minier deosebit de vechi — poate a celui mai vechi din Europa Centrală (I. T. PIIRAINEN, *Das Stadtrechtbuch von Sillein*, Berlin — New York, 1972, p. 158—160).

¹¹ G. ENTZ, *Die Baukunst Transilvaniens im 11.—13. Jahrhundert*, în *Acta Historiae Artium*, XIV/3—4, 1968, p. 158.

¹² *DIR*, C, XIII/II, p. 383.

¹³ *Ibidem*, p. 435.

adevărată aglomerație de așezări și implicit de parohii distincte — cum le mai întâlnim în țara noastră, la acea dată, doar la Oradea. Chiar dacă nu sunt atestate documentar diferite instituții urbane, ele trebuie să fi existat totuși — aceasta pe măsura rangului centrului respectiv.

Desemnările nu sunt deci, nicidecum, întâmplătoare. Dar, cum la două din cele trei localități este vorba de centre miniere, amplasarea acestora era legată de zăcămintele existente; în schimb, în ce privește specificul și amplasarea orașului Alba Iulia, era vorba de o situație moștenită dintr-o etapă precedentă. Oricum, din această etapă poziția localităților cu un caracter deosebit nu se mai datorează unei concepții teritoriale, ci unor situații mult mai complexe (la care concura, între altele și colonizarea unor mineri calificați, cu un grad de cultură mai ridicat). Totuși, este interesant că toate „orașele“ acestei perioade de trecere (pe care o constituia sfârșitul secolului al XIII-lea) sunt situate și ele în zone perimetrare ale depresiunii — de prima dată, însă nu exclusiv pe partea ei de vest.

III. Rețeaua centrelor economice

La scurt timp după atestarea primelor elemente ale culturii urbane, acestea se constată în mai multe localități. Procesul poate fi urmărit după frecvența relativ mare a desemnării unor centre ca „orașe“ — aceasta începând de la sfârșitul primului deceniu al secolului al XIV-lea și până în a doua jumătate a veacului. El marchează o etapă complet nouă în evoluția rețelei centrelor transilvănene.

Centrele miniere importante existente în jurul anului 1300 au contribuit mai puțin la specificul acestei etape. Cele specializate pe exploatarea sării, deși erau favorizate secole de-a rândul de numeroase privilegii, datorită situației relativ precare în care s-au găsit tăietorii de sare destul de timpuriu, au putut să depășească un anumit grad de dezvoltare doar în măsura în care localitățile erau locuite în mai mare măsură și de meșteșugari — este cazul localităților Turda și Dej. Chiar și în cazul acestora, scăderea importanței exploatării sării și imposibilitatea executării unor fortificații mai ample¹⁴ a determinat, într-o perioadă în care fortificațiile zidite au fost considerate esențiale pentru calitatea de oraș, încadrarea lor doar în rândul târgurilor.

Anumite paralele se pot contura și pentru centrele specializate pe exploatarea zăcămintelor de metale nobile: mineritul singur, care cerea investiții foarte mari, nu constituia — într-o zonă relativ neliniștită a Europei, pentru o perioadă îndelungată —, o bază solidă pentru prosperarea unor localități. Și dintre „orașele“ miniere a dăinuit ca urbe doar Baia Mare, care avea un profil economic complex și relativ mulți meșteșugari, putând să-și execute chiar ziduri de fortificație în jurul burgului.

În condițiile Transilvaniei și a existenței crizei agrare, localitățile care au devenit în această situație decisive pentru rețeaua orașelor au fost

¹⁴ Judecând după cazul Mediașului, criteriul devine important din jurul anului 1500.

centrele meșteșugărești¹⁵. Rădăcinile vieții urbane din cadrul lor pot fi urmărite, după cum s-a arătat, până în secolul al XIII-lea și caracteristicile s-au accentuat după anul 1300. În schimb, pe atunci mărimea lor nu era încă diferită de aceea a unor sate mari, ci legată de perioada înființării lor. De-abia în perioada crizei agrare a început prosperarea lor deosebită, care a generat și dezvoltarea lor demografică neobișnuită, permițând totodată executarea fortificațiilor ample. Stagnarea de după această perioadă nu a mai putut fi fatală localităților, raportul între mărimea centrelor din jurul anului 1550 păstrându-se în mare, și cu foarte puține excepții, până astăzi.

Este de presupus că această etapă nouă de dezvoltare a rețelei orașelor a avut ca bază stabilirea unor meșteșugari de înaltă calificare în zonele de colonizare, situate, datorită unor condiționări ale habitatului, destul de excentric. Acolo însă așezarea lor s-a făcut în centrul scaunelor, în puncte ușor accesibile, deci la intersecția unor drumuri de tranzit¹⁶. Nu au lipsit rivalități în procesul de evoluție — de exemplu între Cisnădie (care era inițial mai mare) și Sibiu (locuit într-o măsură mai mare de meșteșugari). Dar evoluția, practic, nu a mai putut fi influențată esențial de măsuri administrative, ci a decurs conform unor legi economice.

Din situația geografică concretă au rezultat anumite diferențe între centre. Astfel, distanța mică între Sebeș, Orăștie și Alba Iulia a frânat esențial dezvoltarea acestor localități¹⁷. La fel, Sighișoara și Mediaș erau situate la distanțe mici între ele. Pe de altă parte au înflorit, după cum bine se știe, centrele situate în dreptul marilor drumuri comerciale — a trecerilor peste Carpați (Sibiu, Brașov, Bistrița, Cluj) — care aveau o piață de desfacere ideală pentru mărfurile lor. În acest fel s-a accentuat dispunerea marginală a principalelor centre.

Încercările din perioada principatului, de dezvoltare și a altor centre — cum sunt Târgu Mureș (declarat ca „oraș“ la începutul secolului al XVII-lea) sau Târgu Secuiesc (care nu a depășit în perioada analizată mărimea unui târg mic) — nu au schimbat esențial situația creată în secolele XV—XVI.

Pornind de la constatările de mai sus se poate afirma că, datorită unor factori geografici, specifici habitatului de aici, a lipsit un oraș dominant, situat central. Dispunerea centrelor urbane din Transilvania a fost totdeauna periferică — mai întâi unilaterală, la o margine, ulterior inelară. Mai ales în secolele XV—XVI s-a accentuat orientarea pronunțată spre zonele înconjurătoare. Datorită acesteia, rețeaua orașelor prezintă specificul unei punți de legătură între diferite regiuni.

¹⁵ Folosim această noțiune fiindcă populația meșteșugărească din cadrul lor era mul mai numeroasă comparativ cu comercianții (raportul era de aproape 1 : 100) — chiar dacă negustorii erau mai avuți, formând implicit pătura conducătoare a orașelor.

¹⁶ Identificarea acestor localități este posibilă datorită unei mărimi specifice a parcelelor meșteșugărești și confirmată de atestarea în 1367, prin documentul cadru pentru reorganizarea breslelor, a principalelor centre meșteșugărești, care erau totodată centrele scaunelor (F. ZIMMERMANN, C. WERNER, G. MÜLLER, *Urkundenbuch...*, II, Sibiu, 1897, p. 449—452).

¹⁷ Desigur, la evoluția mai puțin favorabilă au contribuit și alți factori, ca: periclitarea lor deosebită în cazul invaziilor turcești și hinterlandul mai puțin dezvoltat.

**THE DEVELOPMENT OF THE TOWN-NET
IN MEDIEVAL TRANSYLVANIA**

Summary

The localities mentioned as towns, respectively those provided with urban institutions are normally located at a distance of one or half a day's march (of 60 respectively 30 km). During their formation and developing process into a town and thus during the development of the town-net the late medieval crisis of agriculture plays an important part. According to this and other elements we can speak of more stages in the development of the town-net: the time of formation of suburbs in particular areas, the appearance of first localities with typical urban characteristics and the formation of a net of economical organized suburbs. The variation of the entire net through the increase and decrease of some periods lead to a general final form.